

معرفی کتاب مرجع

معرفی مهمترین کتاب‌های مرجع
در کتاب‌شناسی نسخه‌های خطی
از نگاه استاد عبدالحسین حائری

تنظیم: ساعده عتیق

نسخه‌شناسی نسخ خطی کاری بسیار دقیق و فنی است و نیاز به اطلاعات گسترده در زمینه بیشتر علوم انسانی، دانستن زبان عربی و آشنایی به علوم اسلامی و... دارد.

آشنایی با تمامی مراحل که یک نسخه‌شناس برای شناسایی نسخه‌ای که شناخته نشده و یا نسخه خطی که اول و آخر آن بر اثر مرور زمان افتاده و هیچ شناسنامه‌ای برای شناسایی ندارد بدان نیازمند است، از حوصله این بحث خارج است، لیکن می‌توان گفت که برای نسخه‌شناسی نسخ خطی، کتبی راهگشا هستند که همان کتب مرجع در این زمینه می‌باشند. کتاب‌هایی که از نظر یک نسخه‌شناس ماهر ویژگی‌هایی دارند که به دلیل همین ویژگی‌ها بر دیگر کتب مرجع در نسخه‌شناسی ارجحیت دارند.

با توجه به مطالب مذکور به محضر استاد حائری آمده‌ایم تا ره‌توشه‌ای بگیریم. این جانب با سابقه ۲۵ سال شاگردی در محضر استاد، متوجه رجوع متوالی ایشان به برخی از کتب خاص مرجع شده بودم، لذا از ایشان خواهش کردم تا در مورد ویژگی‌های این کتب سخنانی را بیان بفرمایند. آنچه در زیر می‌خوانید سخنان استاد درباره برخی از کتب مرجع در زمینه کتاب‌شناسی نسخ خطی است:

کتاب‌هایی که برای کتاب‌شناسی به کار می‌روند، بر دو دسته هستند: یک دسته کتاب‌هایی هستند که روش آنها در کتاب‌شناسی، معرفی کتاب‌هاست و چندان به شرح حال مؤلف نمی‌پردازند و تنها نام مؤلف با اشاره مختصری به تاریخ تولد و وفات او و به ترتیب الفبایی می‌باشد. اصل کلی در این کتاب‌ها معرفی خود کتاب است.

دسته دیگری از کتاب‌ها که در کار کتاب‌شناسی به کار می‌روند، اساس کار آنها معرفی مولفین است و زیر عنوان شخص مؤلف، کتاب‌هایی را که وی تألیف کرده، معرفی می‌کند.

از دسته اول می‌توانیم کشف‌الظنون را که در قرن ده یا اوایل یازده تألیف شده نام ببریم. این کتاب بیشتر به معرفی علمایی از همه فرق اعم از شیعه و سنی پرداخته است.

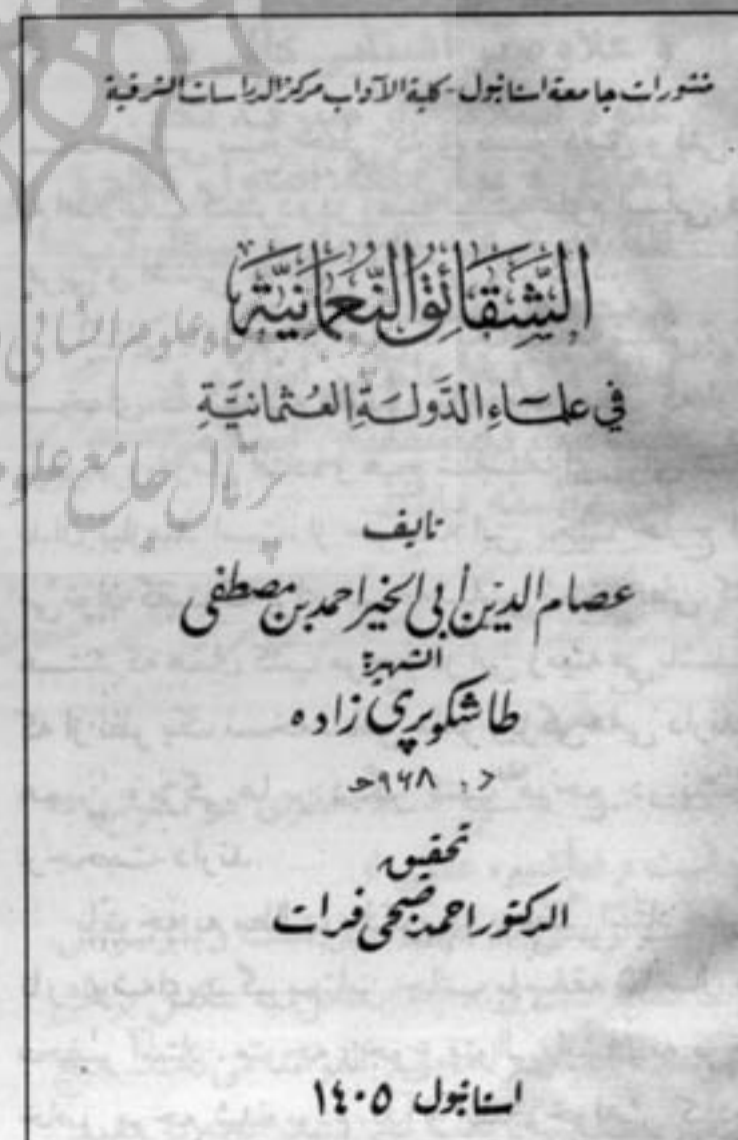
کتاب ذریعه بر اساس اسم کتاب‌هاست، ولی مخصوص معرفی کتب شیعه است. کتاب‌هایی که بر اساس معرفی مولفین است، تعدادشان بسیار زیاد است و آنها نیز بر دو نوع می‌باشند: برخی زیاد بر معرفی کتاب‌ها تأکید ندارند، ولی بعضی دیگر اسم مؤلف را که ذکر می‌کنند، بیشتر بر ذکر تألیفات مؤلف تأکید دارند. بعضی چندان به این امر اهمیت نمی‌دهند و به یکی دو تا از تألیفات مؤلف بسنده می‌کنند؛ نظیر معجم المؤلفین که در سال‌های اخیر تألیف شده است. از آن مهمتر اعلام زرکلی است که باز در سال‌های اخیر تألیف شده است. اعیان‌الشیعه مخصوص علمای شیعه است، اما دو کتاب ذکر شده یعنی اعلام زرکلی و معجم المؤلفین اختصاص به علمای شیعه ندارند.

آنچه که گفته شد، راجع به کتب مرجع متأخرین است، ولی کتب مرجع قدما نیز زیاد می‌باشند، مانند رجال کشی، رجال شیخ طوسی که در قرن چهارم و پنجم نوشته شده‌اند.

استاد سخنان خود را چنین ادامه دادند:

کتاب دیگری هست که در تقسیم‌بندی می‌توان آن را از قسم سوم دانست. این کتاب بیشتر شبیه تاریخ علم است، یعنی این کتاب نه بر اساس مؤلف است و نه بر اساس نام کتاب، بلکه علمی را که در اسلام هست، تقسیم‌بندی کرده است. این کتاب همان طور که گفته شده، مثل تاریخ علم است و زیر هر علم، علمای آن علم و کتاب‌های او را معرفی می‌کند از این قسم کتاب، کتاب مفتاح السعادة است؛ این کتاب تألیف طاشکوپری زاده است و در چهار جلد با شرح و بسط بیشتری از دیگر کتاب‌ها از این نوع منتشر شده است.

شقائق النعمانیه و ذیل آن، مخصوص شرح حال و معرفی علمای اسلام است که در ترکیه زندگی می‌کرده‌اند، یا اهل ترکیه بوده و تألیفاتشان به زبان عربی یا فارسی است.

ذیل شقائق النعمانیہ کتابی است به نام «العقد المنظوم فی احوال علماء روم» که در واقع تکمله شقائق النعمانیہ است. در ردیف کشف الظنون، کتاب کشف الحجب و الاستار است که مخصوص کتب و مؤلفان شیعه و مانند کتاب ذریعه است. نویسنده کتاب کشف الحجب و الاستار، سید اعجاز حسین ہندی است. این کتاب پس از آن کہ کتاب ذریعه بہ چاپ رسید، اعتبار اولیه خود را از دست داد و علت آن این است کہ کتاب مختصری است، در حالی کہ کتاب ذریعه در ۲۸ جلد است و کتاب بسیار گسترده و معتبری است.

امل الامل، تالیف شیخ حر عاملی است و در اواخر قرن یازده و اوایل قرن دوازده تالیف شدہ و نویسنده وی همان نویسندہ وسائل الشیعه است و این کتاب نیز بر اساس نام مولفین است و چون تالیفات را بہ خوبی معرفی کردہ، کتاب ارزشمندی است. تکلمہ امل الامل از حسن صدر می باشد. کتابی کہ شاید از ہمہ کتاب ہایی کہ تا بہ حال گفتہ شدہ مهمتر باشد و در کار کتاب شناسی نسخ خطی بہ کار می رود، کتاب ریاض العلماء است.

استاد حائری این جا در مورد شناسایی یک نسخہ کہ خود شخصاً با تکیہ بر کتاب ریاض العلماء شناسایی کردہ بودند، فرمودند:

ہمہ می دانیم بیست باب در اسطرلاب از خواجہ نصیر طوسی است و نیز یک رسالہ دیگری ہست بہ نام صد باب این رسالہ را اکثر فہرست نویسان در تمامی فہرست ہا از خواجہ نصیر دانستہ اند، اما من وقتی رسالہ صد باب را دیدم، متوجہ شدم کہ صد باب خیلی کوچکتر از بیست باب است و این تعجب مرا برانگیخت، لہذا چون تصمیم داشتم صد باب را کہ از نسخہ ہای کتابخانہ است معرفی نمایم، بہ تمامی فہرست ہا از جملہ فہرست حقوق، فہرست دانشگاه، آثار و احوال خواجہ تالیف مدرس رضوی، فہرست نسخہ ہای خطی منزوی و... مراجعہ کردم و متوجہ شدم کہ در تمامی کتاب شناسی ہایی دقتی شدہ، زیرا ہمگی صد باب را از خواجہ نصیر دانستہ اند. تحقیق کردم، دیدم بہ حکم شیوہ نگارش و نثر کتاب و نیز قرائن و مضامین دیگر، «صد باب» نمی تواند از خواجہ نصیر باشد. بیشتر کہ بررسی کردم، متوجہ شدم کہ صد باب نوشتہ سید ضیاء الدین نوراللہ شوشتری جد قاضی نوراللہ شوشتری است کہ وی همان نویسنده مجالس المومنین می باشد.

بہ ریاض العلماء رجوع کردم، دیدم مولف ریاض نوشتہ است کہ، نسخہ ہایی از این کتاب را در اردبیل دیدہ و تأکید کردہ بود کہ کتاب «صد باب» از خواجہ نصیر نیست و از ضیاء الدین نوراللہ شوشتری است.

معرفی یک نسخہ دیگر از رسالہ «صد باب» را در یک

معجم المؤلفین

تراجم مؤلفین الکتاب العربیة

الجزء الاول

تالیف

عمر رضا کمالہ

بطلب من

المکتبۃ العربیة بدمشق

عبد سید انوار
ص.ب. ۱۹ - خانہ ۷۱۱۷

نظمۃ الزین حاشق
۱۳۷۱ - ۱۹۵۷ م

Catalogue

OF THE

Arabic and Persian Manuscripts

IN THE

ORIENTAL PUBLIC LIBRARY

AT

(BANKIPORE)
PATNA

Vol. I

PERSIAN POETS
FIRDAUSI & HAFIZ

Prepared by

MAULAVI ABDUL MUQTADIR

(Second Edition)

PRINTED FOR THE GOVERNMENT OF BIHAR
BY THE BAPTIST MISSION PRESS, CALCUTTA

AND
PUBLISHED BY THE SUPERINTENDENT, GOVERNMENT PRINTING,
BIHAR, PATNA

1961

کتابخانه ملی ایران

فهرست دیگر، یعنی فهرست بانکی پور دیده‌ام و نیز در فهرست «گورگیس عواد» که او یکی از فهرست نویس‌های عرب مسیحی است، مشاهده کردم. وی هم یک فهرست دارد که مخصوص اسطرلاب‌ها در کشورهای اسلامی است. به هر حال آنچه مسلم بود، «صد باب» نمی‌توانست از خواجه نصیر طوسی باشد. در درجه اول به دلایل مختلف و بعد هم با قرائن ولیکن مهمتر از همه ادله، نوشته ریاض‌العلماء بود. زیرا نویسندگان ریاض‌العلماء کاملاً به آن پرداخته و اظهار نموده که یک نسخه از این کتاب را داشته است. ریاض‌العلماء یکی از مهمترین کتاب‌های مرجع کتاب‌شناسی می‌باشد که در هفت جلد چاپ شده ولی متأسفانه چاپی که الان در دست است، چاپ صحیحی نیست و خیلی زیاد به اصلاح احتیاج دارد و بایستی از روی نسخه اصل ویرایش شود.

شخصی که این کتاب را چاپ کرده، زحمت فراوانی کشیده است. ولی چون نسخه اصل خیلی در هم و مغشوش بوده و نیز خیلی از مسائل به حاشیه کتاب رفته است، استخراج کتاب کامل از آن، انصافاً مشکل بوده است. یکی دیگر از کتاب‌های خوب در کار کتاب‌شناسی، کتاب مستدرک الوسایل است که یک جلد آن، یعنی جلد سوم از کتاب‌های خوب در کار کتاب‌شناسی است. زیرا هم کتاب‌ها را معرفی کرده و هم بسیاری از علما را معرفی کرده است.

از استاد در مورد کتاب معجم

المطبوعات سؤال شد، ایشان فرمودند:

«معجم المطبوعات از کتب مهم کتاب‌شناسی است، ولی مخصوص کتب چاپ شده عربی است که نویسنده آن نیز فرد دانشمندی است و کتاب نیز، کتابی معتبر است.»

مهمترین کتاب‌های مرجع کتاب‌شناسی می‌باشد که در هفت جلد چاپ شده ولی متأسفانه چاپی که الان در دست است، چاپ صحیحی نیست و خیلی زیاد به اصلاح احتیاج دارد و بایستی از روی نسخه اصل ویرایش شود.

منابع و مآخذ

- ۱- کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون، مصطفی بن عبدالله حاجی خلیفه: بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ۲- الذریعه الی تصانیف الشیعه، حاج شیخ محمد محسن مشهور به حاج آقا بزرگ طهرانی.
- ۳- معجم المؤلفین: تراجم مصنفی الکتب العربیه، عمر رضا کحاله: بیروت، مکتبه المثنی دار احیاء التراث العربی.
- ۴- الاعلام: قاموس تراجم لاشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المستشرقین، خیرالدین زرکلی.
- ۵- اعیان الشیعه، محسن الامین الحسینی العاملی: دمشق، مطبعه ابن زیدون.
- ۶- اختیار معرفه الرجال، المعروف برجال الکشی، شیخ الطائفه ابوجعفر الطوسی: قم، آل البیت.
- ۷- رجال الطوسی ابوجعفر شیخ محمد بن الحسن شیخ طوسی، با تعلیق و تحقیق سید محمد صادق بحر العلوم.
- ۸- مفتاح السعاده و مصباح السیاده فی موضوعات العلوم، طاشکوپری زاده.
- ۹- شقائق النعمانیه فی علماء الدوله العثمانیه، عصام الدین ابی‌الخیر احمد بن مصطفی الشهیر به طاشکوپری زاده.
- ۱۰- العقد المنظوم فی احوال علماء روم، مؤلف ناشناخته، در حاشیه جلد ۲ و فیات الاعیان تاریخ ابن خلکان چاپ مصر آمده است.
- ۱۱- کشف الحجب و الاستار عن اسماء الکتب و الاسفار، سید اعجاز حسین النیسلبوری الکنطوری: قم، مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی.
- ۱۲- امل الامل فی تراجم علماء جبل عامل، محمد بن حسین حر عاملی: قم، دارالکتب الاسلامی.
- ۱۳- وسائل الشیعه فی تحصیل احکام الشریعه: تهران، اسلامیه، به تصحیح عبدالرحیم ربانی.
- ۱۴- تمم امل الامل، تالیف عبدالنبی القزوی: قم، مکتبه آیه الله المرعشی.
- ۱۵- ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، عبدالله اصفهانی: مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- ۱۶- احوال و آثار محمد بن الحسن الطوسی ملقب به نصیر الدین، محمد تقی مدرس رضوی: تهران، بنیاد فرهنگ ایران ۱۳۵۴.
- ۱۷- مجالس المؤمنین، قاضی نورالله شوشتری: تهران، اسلامیه، ۱۳۵۴.
- ۱۸- فهرست بانکی پور
- ۱۹- فهرست عواد گورگیس، ۱۹۰۸ م.
- ۲۰- مستدرک الوسایل، میرزا حسین النوری الطبرسی: قم، اسماعیلیان.
- ۲۱- معجم المطبوعات، یوسف الیان سرکیس: قم، مکتبه آیه الله العظمی النجفی، ۱۳۷۱/۱۴۱۳.

Catalogue of the Arabic and Persian manuscripts In The oriental public Library At BANKIPORE 1962